

De sorolhatnánk a Budán megjelent nyomtatványokat, a Mátyás által támogatott nyomtatott könyveket, amelyek minden bizonnyal ott voltak a budai udvarban.⁶³ Tudjuk, hogy Thuróczy János *Chronica Hungarorum* 1488-ban kétszer is megjelent, Augsburgban és Brűnnben.⁶⁴ A brűnni kiadásból nem ismerünk olyan példányt, amely kapcsolatba hozható Mátyás királlyal. Az Országos Széchényi Könyvtárban azonban őrzünk egy pergamenre nyomtatott, nagyon gazdagon illusztrált, a király címerét is viselő, neki dedikált példányt, amelyről többen felteszik, hogy valóban a híres bibliotheca része volt. Csapodi kétségesnek tartja ezt, a díszítést kiadói fogásnak tudva be.⁶⁵ Szempontunkból azonban mindegy is, hogy ez a példány forgott-e Hunyadi Mátyás kezében, azonban jól illusztrálja, hogy a királyok abban az időben gyűjtöttek nyomtatványokat is. Igaz, a kiadók, vagy a királyi könyvtárak őrői gondoskodtak arról, hogy a nyomtatvány a díszes kéziratokéhoz hasonló öltözetet kapjon.

Ugyancsak ebbe a csoportba – pompázatosan illuminált ősnymtatvány – tartozik a francia nemzeti könyvtár kétkötetes Arisztotelész-korvinája is, amelynek autentikus voltát senki sem tagadja.⁶⁶

Az ősnymtatványokkal kapcsolatban tehát elmondhatjuk, hogy Hunyadi Mátyás hasonlóan viszonyult hozzájuk, mint a bevezetőben idézett kortárs uralkodók: ha lehetett, a kéziratokat helyezte előtérbe, a reprezentációs funkciót valójában a díszített kéziratok látták el. Példát említettünk arra is, hogy nyomtatványt másoltatott magának, és arra is, hogy azt gazdagon illusztrálták számára. Ha a királyi udvar szellemi horizontjának megrajzolása szándékával közeledünk a kérdéshez, akkor több szempontból kell számba venni a kortárs könyvkiadás termékeit: az uralkodónak vagy környezetének ajánlott könyvekkel kezdve a sort el kell jutnunk az udvarban keletkezett művek idézeteinek számbavételéig is.

Befejezésül visszautalok bevezetőnkben feltett kérdésre: valóban Mátyás király könyvtára volt a legszebb és a legnagyobb könyvtár Európában a XV. század második felében? Nem túlzás, ha azt mondjuk: elképzelhető.

Monok István

Reneszánsz építészet Magyarországon Mátyás király korában

Magyarországon a legkorábbi, jól keltezhető reneszánsz kőfaragványok az 1480-as évek közepén készültek el. A reneszánsz formák megjelenése a magyarországi építészetben feltehetően hosszabb folyamat eredménye, melynek közvetett előzményei még a XV. század középső harmadára, de közvetlen előzményei is csaknem egy évtizedre nyúlnak vissza.

Bár itáliai építőmesterek alkalmasszerűen korábban is gyakran tevékenykedtek Magyarországon, folyamatos jelenlétük a XV. század közepére az ország déli határvidékén állandósuló török elleni háború tette szükségessé. A fejlődő haditechnika következtében ugyanis a tüzéreg alkalmazásában és a tüzérgyverekhez kifejlesztett új típusú erődítmények emelésében élenjáró olasz és dalmát hadmérnökök, építésszek nélkülözhetetlenné váltak a határvédelemben és a török elleni hadjáratokban.¹ Az 1440-es évektől

⁶³ Vö. *Monok István*: A Bibliotheca Corviniana és a nyomtatott könyvek. MKSz 2008/3.

⁶⁴ Augsburg, 1488, Erhard Ratdolt (RMK III 15; Hain 15.518; *Csapodi* 1973. 653.), Brűnn 1488 (RMK III. 16; Hain 15.517; *Csapodi* 1973. Nr. 652.)

⁶⁵ OSZK Inc. 1143. *Josef Fitz*: Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik. Gutenberg Jahrbuch, 1937. 97–106. old.; *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai. Magyar Könyvszemle. 1967. 1–11. old.

⁶⁶ Velence, 1483–1484, Andrea Torresani, Bartolomeo de'Blavi (GW 2337); *Csapodi* 1973. Nr. 54.

¹ 1465 novemberében Mátyás Bologna városától kéri, hogy küldjék el hozzá Aristotele Fioravante építész, aki 1467 első felében tesz eleget a meghívásnak, hogy a törökök elleni munkákban részt vegyen. Aristotele Fioravante korábban (1462–63-ban) Francesco Sforza milánói herceg számára is dolgozott, mint hadmérnök. (Balogh, 1966. p. 495.) 1466-ban Laki Thúz János horvát bánhoz küld Galeazzo Maria Sforza milánói herceg hat kőművest. (*Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. Bp. 1966. 508. old.) Ugyanebben az évben Laki Thúz János és Rozgonyi János tárnokmester a király számára kértek Raguzából mérnököket, kőfaragókat és asztalosokat. (Uo. 510–511. old.) A raguzai tanács pedig Paschoe Michelievich raguzai mérnököt küldi Rozgonyi Jánoshoz. (Uo. 508–509. old.). Mindezek oka egy tervezett török elleni hadjárat lehetett.

a délvídeken megjelentek azok a korszerű várak, amelyek a korszak modern itáliai erődépítészetének hatásait mutatják: Vajdahunyad,² Szeged,³ Bács,⁴ ám ezeken az épületeken az akkor még Itáliában is újdonságnak számító, az antik római művészet formakincséből táplálkozó reneszánsz nem hagyott nyomot.

Az olasz mesterek beáramlásának a következő lehetséges időszaka az 1470-es évek közepén indulhatott. Mátyás magyar király ekkor kötött házasságot a nápolyi király lányával, Aragóniai Beatrixszal. Az itáliai királyné hírére földijeitől közlő volt aki elfüldt szerencsét próbálni a magyar udvarba.⁵ Úgy tűnik, közöttük lehettek az első, a reneszánsz formakincset ismerő és alkalmazó művészek is.⁶ Ez a folyamat érett be az 1480-as évek közepére, és ennek köszönhetően születhetett meg a magyarországi kora reneszánsz művészet.

A korszak első éveiben azonban még igen kis számban lehettek jelen olyan olasz és dalmát szobrászok, kőfaragók és ácsmesterek akik járatosak voltak az új stílusban. Számuk még arra is kevés volt, hogy a király és a királyné építkezéseinek vezető szerepet kapjanak, bár az egyes uralkodói építkezéseken feladataikkal szemmel láthatóan eltérőek voltak. A legnagyobb mennyiségben a fő irányú rezidenciáról, Budáról ismerünk az 1480-as évekből származó reneszánsz kőfaragványokat. Ezek jelentős részét ráadásul építészeti elemek: ajtó és ablakkeretek, kandallók és kétféle balusztrád alkotják. Ez utóbbiak közül az egyik márgából, a másik vörös márványból készült. A vörös márvány balusztráddhoz nagy valószínűséggel késő gótikus oszlopok kapcsolódtak, és együtt alkották a budai palota középső udvarának loggiáját. A középső udvar mellett Mátyás másik reneszánsz stílusú építkezése a budai palotában a Zsigmond-udvar keleti szárnyán folyt. A középső udvarhoz hasonlóan feltehetően itt is egy régebbi palotát építtetett át. Bonfini egy befejezetlen, nagyobb szabású építkezés tervéről ír, de elkészült részletként csak egy Herkules tetteit ábrázoló domborművekkel díszített díszkaput említ. A reneszánsz építészeti elemek mellett fennmaradtak szobortalapzatként szolgáló reneszánsz oszlop és pillérelmek, valamint reneszánsz szökőküttörédek is, ezekről az írott források is részletesen megemlékeznek.

Budához képest kisebb jelentőségű mellékrezidencia volt Visegrád, ahonnan már jóval kevesebb reneszánsz faragvány maradt ránk. Itt teljesen hiányoztak a reneszánsz nyílászorok, kandallók vagy szabadon álló szobrok. Az itáliai stílust képviselő azonban két Giovanni Dalmatához köthető díszkút: a Herkules-kút és a Múzsák-kútja. Minden bizonnyal készen érkeztek Firenzéből a palotakápolna carrarai márványból faragott, reneszánsz oltárai és tabernákulumai.⁷ Ez utóbbit díszíthette a firenzei Gregorio di Lorenzo már helyben, gerecei vörös márványból faragott, Madonnát ábrázoló lunetta-domborműve. A palotában reneszánsz építészeti szerkezetnek csak a kápolna orgonaerkélye, a díszudvar balusztrádos loggiája, és egy-két másik rövidebb baluszteres korlát tekinthető. E balusztrádok a budai vörös márvány balusztrád egyszerűbb, és durvábban megformált párdarabjai voltak. Egyedül a díszudvari loggia balusztrádjánál jelentek meg a budai balusztráddhoz hasonló minőségben – bár kevésbé díszes formában – kivitelezett vörös márvány törpepillérek.

A harmadik uralkodói építkezés, amelyből Mátyás-kori reneszánsz faragványt ismerünk, a Visegrádról is kisebb jelentőséggel bíró királyi szálláshely, a tatái vár. A fennmaradt kőfaragványok között a

² Lupescu, Radu: Vajdahunyad vára. In.: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458-1490. Kiállítási katalógus. Szerk.: Farbak P. – Spekner É. – Szende K. – Véghe A. Bp. 2008. 169. old.

³ Horváth Ferenc: A szegedi vár története. Castrum 4. 2006. 5–30. old.

⁴ Horváth Alice: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései (15. századi építészeti központ Dél-Magyarországon). Művészettörténeti Értesítő 1987.

⁵ Így került Mátyás udvarába Antonio Bonfini, recanati iskolamester, aki még Itáliából ismerte Beatrixet, majd a hercegnő magyar királynévé válása után, 1486-ban egy Beatrixnek ajánlott könyvével indult el a magyar királyiudvarba (Kulcsár Péter: Antonio Bonfini és műve. in: Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford.: Kulcsár Péter. Bp. 1995. 1010–1011. old.)

⁶ Ez feltételezhető Gregorio di Lorenzo esetében, aki 1475-ben, Beatrix és Mátyás házasságkötését közvetlenül megelőzően érkezett Magyarországra, miután kapcsolatba került Nápolyban és Ferrarában Beatrix rokoniával. (Caglioti, Francesco: A firenzei Gregorio di Lorenzo, Mátyás király szobrása. in: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458-1490. Kiállítási katalógus. Szerk.: Farbak P. – Spekner É. – Szende K. – Véghe A. Bp. 2008. 131–132. old.)

⁷ A tabernákulum szerkezete és díszítése sok elemében a firenzei San Lorenzo Desiderio Settignano által faragott tabernákulumát követte. (Réti Mária: Visegrád reneszánsz szobrászatának újabb kutatásai. In.: Lövei Pál. (szerk.): Tanulmányok Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Művészettörténet – Műemlékvédelem. IV. Bp. 1993. 219–225. old.)

nagyszámú későgótikus darab mellett azonban mindössze egyetlen reneszánsz töredék – valamilyen kisépítészeti szerkezet, talán egy oltár vagy tabernákulum részlete⁸ – keltezhető az 1480-as évekre.

A királyi pár építkezéseikhez kell még sorolnunk az ebben az időben a királyné rokonainak kezén lévő, de valójában inkább Beatrix által lakott és fejlesztett esztergomi érseki palotát.⁹

Az esztergomi érseki palota modernizálására a jelek szerint az 1480-as években történt meg. Építési munkákra elsőként egy 1482-es, a királyné cimereivel díszített vörös márvány faragvány mutat. A feliratos cimeres kő funkciója nem világos, talán egy pilaszter-, vagy fiále-bázis lehetett, reneszánsz részletformák nem figyelhetőek meg rajta.¹⁰ Feltehetően szintén Esztergomból származik egy íves oldalú, háromszögű oromzat Beatrix koronás cimereivel.¹¹ Ez a faragvány sem tekinthető azonban reneszánsz műnek. Van azonban néhány olyan vörös márványból készült reneszánsz faragvány is, amelyeket díszítésük alapján jól párhuzamba állíthatóak a budai palota reneszánsz vörös márvány faragványával, és stílusuk az 1480-as évekre enged következtetni. Ide sorolható egy delfines fríz,¹² amelynek delfinjei jól összehasonlíthatók Gregorio di Lorenzo fiesolei lavabójának delfinjeivel.¹³ Ehhez igen közel álló delfines fríz a budai várból is ismert.¹⁴ Az esztergomi fríz kő vastagsága megfelel egy szemöldökpárkány koronázó tagozatának alsó illesztési felületének.¹⁵ E párkánytagozat kissé gazdagabban díszített, de több részletében azonosaságot mutató párja szintén ismert Budáról,¹⁶ ráadásul méretei alapján az is a fent említett budai delfines frizzel hozható kapcsolatba.¹⁷ Ehhez az esztergomi faragványcsoporthoz kapcsolható esetleg még egy korongfűzerekkel és levelekkel díszített volutás, vörös márvány gyámkő is,¹⁸ amely szintén a párkány alsó illesztési felületével azonos kiülésű tagozatot támasztott alá. Amennyiben a fenti esztergomi töredékek összetartoztak úgy egy díszes nyíláskeret, esetleg kapuzat szemöldökpárkányát alkothatták.¹⁹ Nem tudjuk, hogy ezek a faragványok az esztergomi vár mely épületéből származnak. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy Beatrix építkezéseket folytatott az érseki palotában. A palota lakrésze a XII. század végén épült Fehér-toronyban helyezkedett el. Az innen nyíló, talán oratóriumként funkcionáló északi helyiség nyugati falát valószínűleg egy erkéllyel törték át, ám ennek csak a nyílása maradt meg. A helyiség északi falán egy oszlophéletes, vörös márvány keretű kora gótikus ab-

⁸ Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 376. kat. 343. old.

⁹ Esztergom már 1480-tól Beatrix királyné befolyási körébe került. Mátyás ekkor az esztergomi érseki széket Beatrix öccsének, az ifjú Aragóniai Jánosnak adta. Mivel öccse alig tartózkodott Magyarországon (*Beke Margit*: Aragóniai VI. János. In: *Beke Margit* (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Bp. 2003. 219–222. old.) Esztergom gyakorlatilag Beatrix kezére került. Ez a helyzet nem változott meg János 1485-ben bekövetkezett halála után sem, mivel ekkor az érsekséget a királyné gyermekkorú unokaöccse, Estei Hippolit kapta meg. A gyermek 1487-ben érkezett Magyarországra és Beatrix udvarában maradt egészen 1494-ig (*Laczkovik György*: „Estei Hippolit”, in: *Beke Margit* (ed.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Bp. 2003. 224–225. old.).

¹⁰ Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 617. kat. 747. (Horváth István közlése). Horváth itt a címert Aragóniai János érsek cimereként értelmezi, ennek azonban a zárt cimerekorona ellentmond: ez alapján a kövön látható címer kétségkívül Beatrix királynéé lehet.

¹¹ Balogh 1966. I. 109. old. II. 55. old. 67. kép. E faragvány először Pécssett tünt fel Koller Józsefnek a pécsi egyházmegye történetét feldolgozó művében (*Koller J.*: *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueeclesiarum. Posonii 1804*. Tab. II. fig. 8., Tab. II. fig. 8.). A faragvány azonban aligha származhat Pécsről, valószínűleg úgy kerülhetett a déldunántúli püspöki városba, ahogy az esztergomi középkori székesegyház főkapuját, a Porta Speciosat ábrázoló festmény is, amelyet a történelmi emlékek iránt nagy érdeklődést mutató, 1751-ben pécsi püspökké kinevezett, tudós esztergomi kanonok, Klimó György (1710–1777) vitt magával Esztergomból.

¹² Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 618–619. o. kat. 751.; Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Gergely – Tolnai Gergely* (szerk.): *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 2. Esztergom 2004. 203. old. kat. 40/4.

¹³ Az Gregorio di Lorenzo és az esztergomi faragványok kapcsolatára elsőként Linda Pisani hívta fel a figyelmet, amiért ezúton is szeretnék neki köszönetet mondani.

¹⁴ Balogh 1966. I. 128. old., II. 89. old. 122. kép.

¹⁵ Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Tolnai* 2004. 201. old. kat. 40/1-2.

¹⁶ Balogh 1966. I. 117. old. II. 96. old. 133. kép.

¹⁷ A delfines fríz és a kotonapárkány ma a Budapesti Történeti Múzeum kiállításán egymásra helyezve látható.

¹⁸ Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Tolnai* 2004. 202. old. kat. 40/3.

¹⁹ Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Tolnai* 2004. 200. old.

lak nyílt. Ennek az ablaknak a fülkáját belülről keretelték egy félköríves, vörös márvány kerettel. A keretet gazdag ornamentikával: tojásléccsel, gyümölcsfüzérrel és levéldíszes kymataggal díszítették. Kymatagjának levéldíszre a fent említett budai párkánytörödédek kymájának díszével azonos.²⁰

A királyi páron kívül pedig csak egy-két művelt és a királyi udvarhoz szorosan kötődő főpap engedhette meg magának, hogy reneszánsz faragványokat rendeljen. Az egyikük Báthori Miklós váci püspök volt, aki 1474–1506 között viselte ezt a méltóságot. Püspöksége első feléből két évszám, reneszánsz címerköve ismert: egy 1483-as²¹ a nógrádi, egy 1485-ös pedig a váci várból.²² A nógrádi vár a püspökség birtokaihoz tartozott. Báthori itteni építkezését Istvánffy Miklós, XVII. századi történetíró megjegyzése szerint „Jacobus Tragurinus Dalmata” irányította.²³ Az épület egyéb faragottkő tagozatait nem ismerjük, így azok stílusáról sem tudunk semmit.²⁴

A váci püspöki várból származó 1485-ös Báthori címer nyilván azoknak az építkezéseknek a befejezését jelzi, amelyekről 1485-ben írott művében Galeotto Marzio is megemlékezett.²⁵ A vár legfontosabb középkori épületeit: a székesegyházat és a püspöki palotát ma még alig ismerjük, de az itt folytatott ásatások már számos kőfaragványt felszínre hoztak. Ezek közül néhány, a visegrádiakhoz hasonló későgótikus építészeti elem talán Báthori Miklós 1485 előtti építkezéseihez sorolható.²⁶ Ugyaninnen azonban nagy számban kerültek elő reneszánsz építészeti töredékek is. Elsősorban egy balusztrád, oszlopok, továbbá nyílaskeretek töredékeit érdemelnek figyelmet.²⁷ Ezek nagyrészt feltehetően egy palota-épülethez tartozhattak. A nagyszámú balusztrád-törpepillér és a hozzájuk tartozó, a váci vár ásatásaiból előkerült bábok budai márgából készültek és nagyjából azonosak a budai várból ismert márga balusztrádelemekkel. Az egyik törpepillér füzérdíszén egy hordó ábrázolása is megjelenik, ami Mátyás király egyik jelvénye volt.²⁸ Ez arra vall, hogy a váci faragványok a budai palota Mátyás-kori kőfaragóműhelyében készültek, és onnan készen kerültek Vádra.

A másik főpap akiről sejthetjük, hogy még az 1480-as években reneszánsz stílusban építkezett Filipec János nagyváradi püspök (1476–1491) volt, aki a nagyváradi várat építtette át.²⁹ Ransanus 1488-as leírása szerint.³⁰ A vár falainak és tornyainak építésén túl, a püspöki palotán is dolgozhattak ebben az időben. Minden bizonnyal ekkor kerültek ide a budaiakkal megegyező, vörös márványból faragott reneszánsz ablakok, amelyeket valószínűleg készen szállítottak Budáról Nagyváradra.³¹

Mindkét püspök építkezése tehát elválaszthatatlanul kapcsolódott Budához. A tagozatok, díszítések és a kőanyagok azonossága alapján bizonyosak lehetünk benne, hogy mindketten a budai építkezések műhelyéből rendelték meg azokat a faragványokat amelyekkel saját épületeiket feldíszítették.

Ahhoz képest, hogy milyen rövid időre, és kevés épületre korlátozódik is a Mátyás-kori magyarországi reneszánsz építészeti története, a mesterek személyéről meglepően gazdag forrásanyag maradt

²⁰ Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 619. kat. 753. old.; *Feuerné Tóth Rózsa*: Reneszánsz építészet Magyarországon. Bp. 1977. 50. kép.

²¹ A faragvány 1949-ben került elő, Héjj Miklós ásatása során. *F. Tóth*, 1977. 22. kép. 217. old.

²² *F. Tóth* 1977. 23. kép 217. old.

²³ *Balogh* 1966. I. 500. old.

²⁴ *Gerő László* (szerk.): Várépítészetünk. Bp. 1975. 306–308. old. A romosan álló várban a kis léptékű, 1949-es ásatás óta csak a közelmúltban végeztek nagyobb régészeti kutatásokat, de ezek is csak a külső falakra terjedtek ki és eredményeik közöletlenek.

²⁵ *Koppány Tibor*: A váci vár reneszánsz kőfaragványai. *Váci Könyvek* 7. 1994. 178. old.

²⁶ Ide köthető néhány nyílaskeret- és egy, a visegrádiakkal egyező kandallópárkány töredék: *Tettamanti Sarolta*: A váci vár. *Váci Könyvek* 7. 1994. 112–122. old. 39/2, 3, 5. ábrák, a kandallótörödédek közöletlen.

²⁷ *Koppány* 1994.

²⁸ *Mikó Árpád*: Dolium, A váci kora reneszánsz balusztrád datálása egy Mátyás-embléma alapján. *Művészettörténeti Értesítő* 1992.

²⁹ A középkori nagyváradi várat és palotát a XVII. században teljesen lerombolták egy új palota építése kedvéért. A középkori palota régészeti maradványainak feltárását egy Adrian Andrei Rusu által vezetett munkacsoport kezdte meg: *Rusu* 2002.

³⁰ „...struit enim Vardini arcem inexpugnabilem, cuius ingens murus turresque et idoneae tanto operi mansiones satis plane ostendunt magnitudinem animi conditoris...” *Ransanus, Petrus*: *Epithoma rerum Hungararum id est Annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, ed. P. Kulcsár, (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Ser. nova 2.) Bp. 1977. II. 97. old.

³¹ *Mikó Árpád*: Reneszánsz paloták a váradi várban. In: *Váradi kőtörödédek*. Szerk.: *Kernyi Terézia*. Bp. 1989. 100–102. old.

fenn. Mátyás építkezéseivel kapcsolatban a magyar kutatás elsősorban egy firenzei ácsmester, Chimenti Camicia szerepét hangsúlyozta.³² Camicia Mátyás király udvarában való működéséről Giorgio Vasari tájékoztat, aki szerint „palotákat, kerteket, szökőkutakat, templomokat, erődöket...” épített a magyar királynak.³³ Korabeli adattal is rendelkezünk az ő magyarországi szerepléséről: 1479-ben megbízottja Firenzében négy ácsot szerződtetett magyarországi munkákra. Magyarországi tartózkodására 1488-89-ből van közvetlen adat.³⁴ Vele más firenzei ácsok is dolgoztak Mátyás királynak, így Vasari szerint Baccio Cellini, aki Camicia távozása után is Magyarországon maradt.³⁵ Az 1479-es adatból inkább arra következtethetnénk, hogy Camicia a királyi építkezéseken dolgozó ácsok pallérja lehetett, így a Vasari által felsorolt építkezéseknek nem okvetlenül a vezetését kell neki tulajdonítanunk, lehetséges, hogy csak az ácsmunkák irányítását látta el bennük. Ez már csak azért is valószínű, mert a Vasari szerint Camicia által elvégzett munkák közül, több kategóriáról biztosan állíthatjuk, hogy nem is reneszánsz stílusban készültek Mátyás korában Magyarországon, így építőjük aligha lehetett egy firenzei mester. A paloták átalakítása közül a visegrádi, a tatai teljesen és a budai jelentős része is későgótikus stílusú építkezés volt, miként az összes Mátyás által emeltetett templom munkálatai is. Másrészt a reneszánsz alkotások egy részéről is biztosan állítható, hogy nem Camicia műve volt: a két visegrádi reneszánsz kút mestere Giovanni Dalmata, a budaiak közül pedig az egyik a firenzei Verrocchio-műhelyben készült. Mindamellett Vasari értesülései mégsem okvetlenül hibásak. A budai palotában biztos adataink vannak reneszánsz kazettás fámennyezetekről, és hasonlókat Oláh Miklós Visegrádon, Bonfini pedig Tatán is említ. A templomok fedélszékei jelentős ácsmunkákat jelentettek, és a kertek munkái közül is számos és fontos ácsmunka akadhatott: a lugasok, pergolák, favázás kerti épületek elkészítése mind az ácsok feladata volt. Más faszervezetű épületek és folyosók építéséről Bonfini a budai palota esetében külön is szól. Az erődök jelentős része szintén fából készült. A köépítkezéseken is nagy szükség volt ácsok közreműködésére, mert ők készítették az emelőket, állványzatokat, amelyről Vasari is megemlékezik Camicia munkái között. Természetesen ez nem zárja ki, hogy alkalom adtán Camicia valóban építési jellegű feladatokat is elláthatott. Elképzelhető például, hogy a Mátyás-kori visegrádi és budai kert és a teraszok tervezésében is része volt, személye mindenesetre Magyarzathatná a visegrádi kert olyan jellegzetesen toszkán vonását, mint a teraszok kiemelt szerepét.

Az alapkérdés azonban az, hogy vajon egyáltalán szükséges-e valódi építész keresnünk a Mátyás-kor reneszánsz stílusú építkezései mögött. Mátyás és néhány magyar főpap reneszánsz építkezései az 1470-es évek második felében és az 1480-as években – amennyire ezt a ránkmaradt töredékekből meg tudjuk ítélni – minden esetben régebbi, gótikus épületek átalakítását jelentették, részben későgótikus, részben reneszánsz stílusban. Bár az építkezéseken a két stílus egymással párhuzamosan jelen volt, ezek, a jelek szerint nem keveredtek: a faragottkő szerkezetek vagy tisztán későgót, vagy tisztán reneszánsz stílusúak voltak. A Mátyás-kor eme néhány magyarországi építkezésén tehát nem csak két stílus, hanem kétfajta építési szervezet találkozott. Az Alpokon túli Európa gótikus építőműhelyeinek páholyrendszerében a tervezés és kivitelezés szakmai irányítása egy kézben, a szobrászként és kőfaragóként is tevékenykedő páholymester kezében összpontosult. Ezzel szemben az itáliai reneszánsz építési szervezetben a tervezés és a kivitelezés már kezdett elválni egymástól. Az építész feladata elsősorban a tervek elkészítése volt, és jelenléte az építkezésen nem is volt szükségszerű, hiszen a tervek megvalósítását egy pallér és a néhány megfelelően képzett kőfaragó és kőműves is elvégezhette.

A jelek szerint a Mátyás-kori magyarországi építkezéseken egymástól többé-kevésbé elkülönülő gótikus és reneszánsz kőfaragócsoportokkal kell számolnunk, de mivel az épületek szerkezete gótikus

³² Összefoglalóan legújabbban: *Farbaky Péter*: Chimenti Camicia, a Florentine woodworker-architect, and the early Renaissance reconstruction of the royal palace in Buda during the reign of Matthias Corvinus (ca. 1470–1490). In: *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*. 50. 2006.; *Farbaky Péter*: Chimenti Camicia, Mátyás firenzei asztalos-építész és szerepe a budai királyi építkezésekben. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Farbaky P. – Spekner E. – Szende K.* – Véghe A. Bp. 2008.

³³ „se non che a servizio del Re di Ungheria egli fece palazzi, giardini, fontane, tempii e muraglie grandissime di fortezze, con intagli et ornamenti di palchi molto garbati” *Vasari, Giorgio*: Le vite de’ più eccellenti architetti, pittori, et scultori italiani, da cimabue insino a’ tempi nostri. Torrentino – Firenze 1550. 406–408. old.; Ezt a megállapítását az 1568-as kiadásban is megismétli.

³⁴ *Balogh* 1966. I. 485–487. old.

³⁵ „che furono condotti di poi per le mani di Baccio Cellini con bellezza e grazia infinita. Dopo le quali cose Chimenti, come amorevole della sua patria, se ne tornò a Fiorenza, e Baccio si restò in Ungheria” *Vasari* 1550. 407 old., ugyanezt ismétli az 1568-as kiadás.

volt, így az építkezés irányításában is inkább a gótikus stílusban dolgozó kőfaragók mestere játszhatott vezető szerepet. A gótikus építőpályók szervezete, ahol az egyes kőszerkezetek tervezése és kivitelezése az egyes kőfaragók saját feladata volt, lehetővé tette különböző stílusban dolgozó kőfaragók együttműködését is. Ráadásul a reneszánsz szerkezeteket Báthori Miklós és Filipec János építkezéseik valószerűleg nem is helyben készítették, hanem a királyi építkezéseken dolgozó műhelyekből, készen szállították a helyszínre, és ott egy megfelelően képzett olasz vagy dalmát pallér irányításával állították össze. Vagyis a korszak magyarországi reneszánsz emlékeit elsősorban szobrász és kőfaragómunkáknak, nem pedig építészeti alkotásnak kell tekintenünk. Az olyan feladatok mint a reneszánsz loggiák, vagy bizonyos homlokzatok megalkotása, megoldható volt Itáliából készen kapott építészeti rajzok egyszerű kivitelezői adaptációjával is. Így joggal tulajdoníthatóak ezek a munkák azoknak a forrásokból ismert és stíluskritikai módszerekkel is kimutatható szobrászoknak, mint Giovanni Dalmata illetve Gregorio di Lorenzo, illetve az ő irányításuk alatt álló olasz és dalmát kőfaragóknak.

Mindkét ismert szobrász keze kimutatható a budai, visegrádi, esztergomi és tatai faragványokon. Míg Gregorio di Lorenzohoz kizárólag szobrászi munkák köthetnek, úgy Itáliában mint Magyarországon,³⁶ addig Dalmata sokoldalúbb, és nagyobb formátumú művész volt. A traui születésű, és évtizedeken át Andrea Bregno római műhelyében dolgozó szobrász számos oltár és síremlék készítése mellett már római munkái során is kapcsolatba került építkezésekkel. Elsősorban a római Palazzo Venezia épületszobrászi munkáiban vette ki részét, de dolgozott a vatikáni Sixtus kápolna szentélyrekesztőjén és énekeskarzatán is.³⁷ Aligha meglepő, hogy éppen ezek az épületek, illetve épületrészek jelentik a Mátyás-kori magyarországi reneszánsz építészet formakincsének legfontosabb analógiáit. A budai vörös márvány balusztrád és visegrádi párja egyetlen ismert itáliai előképe a Sixtus kápolna cantoriájának mellvédje,³⁸ a budai és nagyváradi keresztosztós ablakok pedig a Palazzo Venezian is megjelenő, jellegzetesen római keresztosztós reneszánsz ablaktípus képviselői.³⁹ Más általánosabb. Itáliában szélesebb körben elterjedt reneszánsz formák, mint budai és esztergomi félköríves nyílászkeretek, vagy a budai, váci és visegrádi kompozit fejezetek párhuzamai is megjelennek a római Palazzo Venezia épületén.⁴⁰ Ugyanítt – éppen a Dalmata által kivitelezett déli kapun⁴¹ – találkozunk az esztergomi konzol⁴² közeli párhuzamával. Dalmata három síremlékén, a ma már csak ábrázolásokból, illetve egy-két fennmaradt részletből ismert római Erolí⁴³ valamint a későbbi anconai Gianelli⁴⁴ síremléken találkozhatunk a budai palotából származó monumentális, pespektivikusan szűkülő kazettás mennyezettel ellátott, pilaszterekkel és párkányzattal keretelt fülkemotívummal, amely a budai befejezetlen Mátyás-palota nagy reneszánsz díszkapujának alapmotívuma volt. Dalmata visegrádi kútjainak legközelebbi előképe is Rómában fedezhető fel, a Santa Maria in Trastevere előtt 1450-ben, V. Miklós által állított szökőkút-

³⁶ Caglioti 2008. 128–137. old.

³⁷ Röhl, Johannes: Giovanni Dalmata. 10. Worms, 1994.

³⁸ Steinmann, E.: Cancellata und Cantoria in der Sixtinischen Kapelle. Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen XVIII. Heft. 1. 1897.

³⁹ A keresztosztós, klasszikus profilelemekkel tagolt ablaktípus késő-antik eredetű, ilyenek töredékei kerültek elő Sens későantik városfalából, de a lateráni múzeum egy ábrázolásáról is ismertek (ez utóbbira: *Casanova, Maria Letizia*: Palazzo Venezia. Roma 1992. 23. old.). A típus XV. századi elterjedésében minden bizonnyal a gótikus keresztosztós ablakformák is szerepet játszottak, különösen Közép-Európában, ám a reneszánsz forma római kialakulását nehéz a gótikus változatokkal kapcsolatba hozni, azok jelenléte ugyanis Itáliában csak északon, a francia és német határvidéken, illetve délen, Nápolyban igazolható (*Casanova* 1992. 23. old.). A reneszánsz keresztosztós ablakok legkorábbi példányai ismereteink szerint a S. Maria in Cosmedin 1435 körül átépített Palazzo diaconale-jának ablakai (Marta 1995. 124. o. 206. kép), a vatikáni palota V. Miklós korabeli szárnyán 1447–50-ben már elsőrendű szerepet kaptak (Marta 1995. 99. old.), és az 1450-es évektől Rómában (Marta, Roberto: *L'Architettura del Rinascimento a Roma (1417–1503), Technique e tipologie*, Roma 1995. 123–125. old.) és a város környékén (pl. Palestrina, egykori Colonna villa) széles körben elterjedtek. Távollabba Itáliában azonban csak elvétve jutottak el a XV. században: például Pienza 1459–1463 között egyértelműen római hatásra (Chierici 1964. 116–117. old.), Nápolyban pedig a Palazzo Cuomon 1464–1490 között (Chierici, Gino: *Il Palazzo Italiano dal Secolo XI. al secolo XIX.* 2. kiadás. Milano 1964. 129. old.).

⁴⁰ Buzás Gergely - Réti Mária - Szőnyi Endre: Giovanni Dalmata Herkules-kútja a visegrádi királyi palotában. Budapest – Visegrád 2001. 82. old., 168. kép.

⁴¹ Röhl 1994. 51–59. old.

⁴² Buzás – Tolnai 2004. 202. old. kat. 40/3. (Klinger László közlése).

⁴³ Röhl 1994. 102–108. old., 114–116. kép.

⁴⁴ Röhl 1994. 157–164. old., 163. kép.

ban.⁴⁵ Egy ehhez igen hasonló kút jelenik meg Pinturicchio 1492–1495-ben festett Zsuzsanna és a vének című freskóján a vatikáni palota Borgia lakosztályában. E kúttípusnak egy kisebb és kevésbé díszes, 1480-ban készült példánya pedig Róma közelében, Frascatiban ma is áll.⁴⁶

Mindezek arra utalnak, hogy Giovanni Dalmatának meghatározó szerepe lehetett a Mátyás udvarában dolgozó reneszánsz szobrász és kőfaragóműhely vezetésében. Ezt igazolja az az egyedülálló kegy is, amelyben itt részesült: művészetéért Mátyás királytól nemesi birtokot, Majkovec kastélyát és uradalmát kapta.⁴⁷ Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Mátyás-kori magyarországi reneszánsz építészeti erőteljes római irányultsága⁴⁸ elsősorban Dalmata befolyásának tulajdonítható.⁴⁹

Buzás Gergely

Címerhasználat Mátyás király korában

A Mátyás király korabeli Magyarországon a címerhasználat, és általában véve a címerek szerepe a korábbi évtizedekhez képest alapvetően nem változott. A címerábrázolások általában a XV. század első felében kialakult gótikus stílust követték, a reneszánsz stílusú címerek tömegesen csak 1490 után, a Jagellók uralma alatt jelentek meg.

A címerhasználat alapvetően egyrészt a hadviseléshez, másrészt az írásbeliséghez kötődött. A XV. századi hadseregekben még nem alakult ki az egységes egyenruha-viselet. A harcosok, ruháján, pajzsán, sisakján, lován a címer jelölte az illető származását, illetve hovatartozását. A címeres zászlók is az egy-egy csapatot alkotó harcosok egybetartozásának jelképei voltak.

Az írásbeliség vonatkozásában a pecsét volt egy-egy íromány hitelességének a záloga. Egyházi és világi hivataloknak, a különböző tisztségviselőknek, valamint a közhitelesség meghatalmazott szerveinek (a káptalanoknak és a konventeknek), a városoknak, az iparosok testületeinek (a céheknek) hiteles pecsétjük volt. A magánszemélyek pecsétjeinek is megvolt a hitelesítési szerepük, ez azonban nem jelentett közhitelességet.

Az ország irányításában vezető szerepet játszó személyeknek, családoknak természetesen is címerük, de a nemesség többsége a XV. század második felében sem rendelkezett még saját címerrel (s ennek megfelelően címeres pecséttel). Sőt a nemesi önkormányzatoknak, a vármegyéknek nem volt saját címerük még Mátyás király korában sem. Ezek majd csak a következő évtizedekben jelennek meg. Az első ránk maradt megyei címert II. Ulászló király adományozta Somogy vármegyének (1498). Bár Hunyad vármegye legrégebb pecsétjén 1490-es évszám látható, ennek a dátumnak egyértelmű magyarázata még várat magára. Volt viszont címerük, címeres pecsétjük a városoknak: a *királyi szabad váro-*

⁴⁵ A kútról egy 1472-es Róma-térkép vázlatos ábrázolása alapján tudjuk, hogy egy sokszögű medence felett elhelyezett kerek tálból és egy fölé emelkedő kútszoborral vagy kisebb tállal koronázott pillérből állt. (Marta, 1995. 81. old.)

⁴⁶ Buzás Réti – Szőnyi 2001. 67. old.

⁴⁷ Röll 1994. 170–172. old.

⁴⁸ A magyar művészettörténeti kutatás a római mellett erős firenzei és urbinói hatásokkal is számolt a Mátyás-korban. A firenzei eredetű magyarországi reneszánsz formák azonban az 1480-as évekre egész Itáliában elterjedtek, így eredeti származási helyük nem sokat mond a közvetlen átvétel helyére vonatkozóan. Urbino esetében egyetlen jellegzetes építészeti elemet lehet csak megemlíteni ebben a vonatkozásban, a pilaszteres keretelésű ablakokat, ám ezek léte nem igazolható minden kétség nélkül a Mátyás-kori Magyarországon. Az ilyen szerkezetek rekonstrukciójához alapul szolgáló budai kötődésekről még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy ablakok voltak-e, vagy ajtók (sem keresztosztoúk, vagy ezek illesztési fészkei, sem hátoldalukon lévő falc nem maradt meg, ami az ablakkeret értelmezést bizonyíthatná), Mátyás-, vagy Jagelló kori keltezésük pedig szintén vitatható.

⁴⁹ A rendelkezésünkre álló adatok véleményem szerint nem támasztják alá Farbaký Péter véleményét, aki a római formák közvetítését Dalmata helyett inkább Chimenti Camicianak tulajdonítja. (Farbaký 2008. 314. old.) Bár Farbaký hitelt érdemlően igazolta, hogy fiatal korában, az 1450-es évek második felében Chimenti Camicia is dolgozott Rómában, de az erről szóló adat azt is elmondja, hogy kifejezetten famunkákat végzett, így aligha hozhatjuk vele kapcsolatba az olyan kőszerkezeteket mint a keresztosztoú ablakok, vagy balusztrádok. Különösen igaz ez az utóbbira, ezek ugyanis csak később, az 1460–70-es években jelennek meg Rómában és máshol Itáliában (Davies, Paul – Hemsoll, David: Renaissance balusters and the antique. Architectural history, 26. 1983. 6. old.), akkor amikor Chimenti Camicia már Firenzében tartott fenn műhelyt. (Farbaký 2008. 313. old.)